

TERESA TOMEK

Szczątki ptaków z wczesnośredniowiecznej osady w Stradowie*

Bird remains from an Early Mediaeval settlement at Stradów

Abstrakt. W materiałach kostnych z wykopalisk z VII—XI w. w Stradowie (woj. kieleckie) znaleziono 67 kości lub ich fragmentów należących do 5 gatunków ptaków: *Anser* sp. (1), *Lyrurus tetrix* (1), *Gallus gallus* f. *domestica* (49 szczątków), *Grus grus* (2), i *Crex crex* (7).

Podczas badań archeologicznych, prowadzonych w Stradowie (woj. kieleckie) w latach 1957—1963 na terenie wczesnośredniowiecznego grodu i podgrodzia z VII—XI w. znaleziono 67 szczątków ptaków. Dokładne opracowanie stanowiska będzie zamieszczone w pracy U. MAJ (w przygotowaniu).

Spośród znalezionych szczątków 7 jest nieoznaczalnych, a pozostałe należą do 5 gatunków ptaków, tj.: gęsi, cietrzewia, kury domowej, żurawia i derkacza.

Anser sp. — gęś.

Jest reprezentowana przez poobłamywaną, środkową część sacrum. Szerokość vertebrae synsacrales mediae oraz kształt fragmentu acetabulum wskazują, że był to osobnik dość duży. Stopień poobłamywania kości nie pozwala na dokładne oznaczenie tego szczątku, można tylko przypuszczać, że należy on do gatunku *Anser anser* lub *Anser fabalis*.

Lyrurus tetrix (LINNAEUS, 1758) — cietrzew.

Szczątek należący do ptaka tego gatunku to trzon ze zniszczoną częścią proksymalną prawej kości ramieniowej (na przynależność do gatunku *Lyrurus tetrix* wskazuje kształt krawędzi ograniczającej foramen pneumaticum). Szerokość części proksymalnej (22,3 mm) i najmniejsza szerokość trzonu (7,9 mm) odpowiadają wymiarom podanym przez ERBERS-DOBLER (1968) dla kogutów cietrzewia (ryc. 4., odpow. BP i KS). Cietrzew był w średniowieczu ptakiem dość pospolitym, jego szczątki znane

* Praca wykonana w ramach Problemu MR.II.3.

Wymiary w mm szczątków kostnych kury domowej ze Stradowa (w nawiasach symbole według ERBERSDOBLER, 1963)

Kość	Długość całkowita (GL)	Szerokość części dystalnej (BD)	Szerokość części proksymalnej (BP)	Najmniejsza szerokość trzonu (KS)
scapula sin.	65,6	—	—	—
scapula dext.	65,9	—	—	—
scapula dext.	64,3	—	—	—
caracoideum sin.	48,2	12,3	—	—
caracoideum sin.	46,0	12,4	—	—
caracoideum sin.	46,2	11,9	—	—
humerus sin.	—	—	—	5,8
humerus sin., juv.	—	—	—	5,0
ulna sin.	—	—	9,4	—
ulna dext.	—	—	—	5,2
radius sin.	—	5,9	—	2,8
radius dext.	—	5,9	—	2,8
femur dext.	76,7	14,5	11,4	5,9
femur dext.	—	12,2	—	5,9
femur sin.	—	—	11,2	6,1
femur sin.	—	—	11,0	—
femur dext.	69,6	12,9	—	6,1
femur dext., juv.	—	12,9	—	6,2
tibiotarsus dext.	104,4	11,6	12,7	6,3
tibiotarsus sin.	—	—	9,9	5,3
tibiotarsus sin.	94,6	9,7	10,8	5,4
tibiotarsus dext.	—	9,8	—	5,2
tibiotarsus sin., juv.	107,9	10,5	12,4	5,9
tibiotarsus dext.	—	11,4	—	6,1
tibiotarsus dext.	—	11,4	—	6,2
tibiotarsus sin.	96,4	9,5	11,8	5,6
tibiotarsus sin.	94,1	—	11,3	5,8
tibiotarsus sin.	—	9,2	—	4,9
tibiotarsus dext.	96,9	9,6	11,2	5,2
tibiotarsus dext.	—	9,6	10,4	5,2
tibiotarsus sin.	—	9,6	—	—
tarsometatarsus dext. ♀	62,3	—	11,1	5,3
tarsometatarsus dext. juv.	56,4	11,7	—	5,2
tarsometatarsus dext. ♂	—	—	—	7,1
tarsometatarsus sin.	61,8	11,2	11,2	5,8
tarsometatarsus sin.	64,5	11,5	11,4	5,2
tarsometatarsus sin. juv.	—	—	—	4,9
tarsometatarsus dext.	64,7	11,5	11,0	5,2
tarsometatarsus dext.	61,7	10,9	10,8	5,2
tarsometatarsus dext.	62,9	10,9	11,3	5,1
tarsometatarsus sin.	75,9	13,1	13,1	6,4

są z licznych wykopalisk zarówno na terenie Polski (WALUSZEWSKA-BUBIEN, 1967, 1968a, b, 1981; NOGALSKI, 1979), jak i innych krajów Europy (BRODKORB, 1964; PIEHLER, 1976).

Gallus gallus f. domestica LINNAEUS, 1758 — kura domowa.

Materiał: ogółem 49 kości należących do ptaków tego gatunku, a 3 dalsze (ulna, tibiotarsus, vertebra thoracica) są też prawdopodobnie szczątkami kury, jednak stopień ich uszkodzenia nie pozwala na dokładne oznaczenie. Omawiane kości należące do kur to: humerus — 2, ulna — 2, radius — 2, femur — 6, tibiotarsus — 14, tarsometatarsus — 11, scapula — 4, coracoideum — 3, pelvis — 2, oraz po jednej: costa, sternum, furcula. Część tych kości pochodzi od osobników młodych, o nie zakończonym jeszcze procesie kostnienia, a część należała do osobników dorosłych. Pomiaru kości wykonane według metody ERBERSDOBLER (1968) przedstawione są w tabeli I. Wartości tych pomiarów w pełni odpowiadają występującym u kur domowych pochodzących z wczesnośredniowiecznych wykopalisk na terenie całej Europy (THESING 1977).

Grus grus (LINNAEUS, 1758) — żuraw.

W omawianym środowisku znaleziono części dystalne: lewej kości ramieniowej i lewego tarsometatarsus. Tarsometatarsus pochodzi od osobnika młodego, u którego proces kostnienia nie został jeszcze zakończony (np. trochlea ossis metatarsalis III i IV nie są połączone i canalis lateralis nie jest jeszcze zamknięty). Obydwie znalezione kości są nieco większe od porównywanych kości osobnika współczesnego (tabela II).

Tabela II

Zestawienie pomiarów humerus i tarsometatarsus (w mm) kopalnego żurawia ze Stradowa oraz żurawi współczesnych

Gatunek	Humerus		Tarsometatarsus	
	szerokość części dystalnej	najmniejsza szerokość trzonu	szerokość części dystalnej	najmniejsza szerokość trzonu
Kopalny:				
<i>Grus grus</i> (Stradow)	33,3	16,0	22,7	7,8
Współczesne:				
<i>Grus grus</i>	31,6	13,9	20,7	7,9
<i>Grus antigone</i>	40,1	19,5	29,3	9,7
<i>Anthropoides virgo</i> 1	25,7	12,2	17,3	6,3
2	25,4	12,1	16,8	5,9
3	27,7	12,5	17,6	6,6
4	25,2	11,7		

Wymiary omawianych kości wykluczają pomyłkę z żyjącym w Europie *Anthropoides virgo*, oraz *Grus antigone* znajdującym w materiałach kopalnych (BRODKORB, 1967).

Szczałki żurawia pochodzące z wczesnego średniowiecza znajdowane były w wielu stanowiskach na terenie Polski (WALUSZEWSKA-BUBIEŃ 1967, 1968 a, b, 1969, 1971, 1973, 1975 a, 1977 a, b, 1979, 1980) nie tylko na obszarze jego obecnego występowania (TOMIAŁOJC, 1972), ale również w Wiślicy (WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, 1968 c), około 15 km od obecnego znaleziska.

Crex crex (LINNAEUS, 1758) — derkacz.

Reprezentowany jest przez 7 fragmentów kostnych: coracoideum, scapula, humerus, ulna, carpometacarpus, dystalna część tibiotarsus, proksymalna część tibiotarsus. Wszystkie kości pochodzą z lewej połowy ciała i prawdopodobnie należały do jednego osobnika (zostały znalezione razem, a zabarwienie wszystkich kości jest identyczne). Pod względem wielkości są nieco mniejsze od porównywanych kości okazu współczesnego derkacza, a zbliżone do jednego z porównywanych wodników (tabela III). W budowie anatomicznej kości wodnika i derkacza różnią się nieznacznie, za przynależnością omawianych kości do derkacza świadczy kształt crista lateralis kości ramieniowej. Również stosunek długości kości

Tabela III

Zestawienie pomiarów długości kości (w mm) kopalnego derkacza ze Stradowa oraz współczesnych derkacza *Crex crex* i wodnika *Rallus aquaticus*

Gatunek	scapula	coracoid	humerus	ulna	carpometacarpus
Kopalny:					
<i>Crex crex</i> (Stradów)	40,7	22,0	43,0	39,2	25,8
Współczesne:					
<i>Crex crex</i>	43,9	23,2	46,2	40,8	27,7
<i>Rallus aquaticus</i> 1	33,8	22,1	—	29,5	—
2	34,2	19,9	37,3	29,5	20,5
3	32,6	21,6	38,9	31,0	21,5
4	38,6	22,5	43,9	35,2	23,3

Tabela IV

Stosunek długości kości skrzydła u kopalnego derkacza oraz współczesnych derkacza *Crex crex* i wodnika *Rallus aquaticus*

Gatunek	$\frac{\text{humerus}}{\text{ulna}}$	$\frac{\text{humerus}}{\text{carpometacarpus}}$
Kopalny:		
<i>Crex crex</i> (Stradów)	1,10	1,66
Współczesne:		
<i>Crex crex</i>	1,13	1,66
<i>Rallus aquaticus</i> 1	1,26	1,82
2	1,26	1,81
3	1,25	1,88

ci ramieniowej do łokciowej i do carpometacarpus ptaka kopalnego jest zbliżony do żyjącego współcześnie derkacza (tabela IV).

Szczałki derkacza znane są od wczesnego plejstocenu po holocen z licznych stanowisk archeologicznych Europy (BRODKORB, 1967; PIEHLER, 1976; JÁNOSSY 1981), a obecne znalezisko jest trzecim z terenu Polski (BOCHEŃSKI, 1974; w druku).

Zakład Zoologii Systematycznej i Doświadczalnej
Polskiej Akademii Nauk
31-016 Kraków, ul. Sławkowska 17

LITERATURA

- BOCHEŃSKI, Z., 1974. Ptaki młodszego czwartorzędu Polski. PWN. Warszawa—Kraków.
- BOCHEŃSKI, Z., w druku. Ptaki z osadów jaskiń Doliny Sąpowskiej. W: Jaskinie Doliny Sąpowskiej. Tło przyrodnicze osadnictwa pradziejowego. Wyd. UW.
- BRODKORB, P., 1964. Catalogue of fossil birds. Part 2 (*Anseriformes* through *Galliformes*). Bull. Florida St. Mus. Biol. sc., Gainesville, 8 (3): 195—335.
- BRODKORB, P., 1967. Catalogue of fossil birds. Part 3 (*Ralliformes*, *Ichthyorniformes*, *Chcridriiformes*). Bull. Florida St. Mus. Biol. sc., Gainesville, 11 (3): 99—220.
- ERBERSDOBLER, K., 1968. Vergleichend morphologische Untersuchungen an Einzelknochen des postkranialen Skeletts in Mitteleuropa vorkommender mittelgrosser Hühnervögel. Inaugural-Diss. Ludwig-Maximilians-Universität München. s.: 1—93.
- JÁNOSSY, D., 1981. Plio-Pleistocene Bird Remains from the Carpathian Basin VI. Aquila, Budapest 87: 9—22.
- MAJ, U., (w przyg.) Wczesnośredniowieczna ceramika z grodziska w Stradowie.
- NOGALSKI, S., 1979. Resztki kostne ptaków w materiale wykopaliskowym z badań sondażowych w Kamieniu Pomorskim. Roczn. A.R. w Poznaniu, 115, Archeozoologia, 5: 71—88.
- PIEHLER, H. M., 1976. Knochenfunde von Wildvögeln aus archäologischen Grabungen in Mitteleuropa (Zeitraum: Neolithikum bis Mittelalter). Inaugural-Diss. ...Ludwig-Maximilians-Universität München. s. 1—179.
- THESING, R., 1977. Die Grössenentwicklung des Haushuhns in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Inaugural-Diss. ...Ludwig-Maximilians-Universität München, s. 1—62.
- TOMIAŁOJC, L., 1972. Ptaki Polski, wykaz gatunków i rozmieszczenie. PWN, Warszawa.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1967. Szczałki kostne ptaków z wczesnośredniowiecznego grodziska w Radaczu. Zesz. Nauk. WSR we Wrocławiu, Weterynaria, 22: 191—198.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1968a. Resztki kostne ptaków z wykopalisk we Włocławku. Zesz. Nauk. U.M.K. w Toruniu, Nauki Humanistyczno-Społeczne, 33, Archeologia, 2: 151—156.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1968 b. Ptactwo w materiale zwierzęcym z wykopalisk gnieźnińskich. Zesz. Nauk. U.M.K. w Toruniu, Nauki Humanistyczno-Społeczne, 33, Archeologia, 2: 157—188.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1968 c. Resztki kostne ptaków wczesnośredniowiecznych

- z wykopalisk w Wislicy. Zesz. Nauk. W.S.R. we Wrocławiu, Weterynaria, **24**: 169—176.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1969. Szczątki kostne ptaków w materiale zwierzęcym z Ryczyna. W: J. KACZMAREK: Wczesnośredniowieczne grodziska ryczyńskie na Śląsku. Z.N. im. Ossolińskich, Wrocław—Warszawa—Kraków, s.: 209—213.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1971. Frühmittelalterliche Vogelknochenreste aus Ostrów Tumski in Wrocław. Zoolog. Poloniae, Wrocław, **21** (4): 395—416.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1973. Die Vögel des frühmittelalterlichen Opole im Hinblick auf die dortigen Knochenfunde. Zoolog. Poloniae, Wrocław, **23** (3—4): 179—212.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1975 a. Szczątki kostne ptaków z grodziska wczesnośredniowiecznego w Ujściu. Roczn. A.R. w Poznaniu, **76**, Archeozoologia, **1**: 79—92.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1975 b. Wczesnośredniowieczne resztki ptaków w kostnym materiale wykopaliskowym z Nakła n. Notecią. Roczn. A.R. w Poznaniu, **76**, Archeozoologia **1**: 129—140.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1977 a. Die Knochenreste der Avifauna in den archäozoologischen Material aus den frühmittelalterlichen Burgsiedlungen des nördlichen Teils der Wysoczyzna Krajeńska. Zoolog. Poloniae, Wrocław **26** (3—4): 437—453.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1977 b. Szczątki kostne ptaków w zwierzęcych materiałach wykopaliskowych z Inowrocławia. Roczn. A.R. w Poznaniu, **93**, Archeozoologia **3**: 103—114.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1979. Resztki kostne fauny ptasiej w materiale wykopaliskowym z podgrodzia w Bninie, byłym pow. Śrem (Stanowisko 2B). Roczn. A.R. w Poznaniu **115**, Archeozoologia **5**: 163—177.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1980. Szczątki kostne ptaków z wykopalisk w Kałdusie (województwo toruńskie). Roczn. A.R. w Poznaniu, **121**, Archeozoologia, **6**: 159—164.
- WALUSZEWSKA-BUBIEŃ, A., 1981. Resztki fauny ptasiej z wykopu I na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu. Roczn. A.R. w Poznaniu, **131**, Archeozoologia, **7**: 143—161.

SUMMARY

Sixty nine fossil bone remains of birds have been found in an early mediaeval (7th—11th c.) settlement at Stradów, Kielce Province. They belonged to five avian species: *Anser* sp. and *Lyrurus tetrix*, (one specimen each), *Gallus gallus* f. *domestica* (49 remains), *Grus grus* (2 bone fragments) and *Crex crex* (7 bone fragments). Three other bones belonged probably to hens and the remaining four are indeterminable. The Goose, Domestic Hen, Black Grouse and Crane were common birds in the territory of Poland in the Middle Ages. Their remains were found in numerous archaeological localities. The Corncrake is the rarest, this being the third find of fossil remains of this bird in Poland.